

तस्यैव युक्त्या साधनं करोति ॥ दृष्टमित्यादिना संकुलं आर्तनादादि ॥ ४३ ॥ सरथं मामेव निशाम्येत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ पुनः रामं विना स्वगमनेऽनुपपत्तिमाह ॥ अहमिति ॥ अपिच अहं देवीं किं वक्ष्यामि ॥ देवीं कौसल्यां तव सुतो मयामा तुलकुलं प्रापित इति ब्रूहि तत्राह ॥ ईदृशं वचनं प्रियमपि असत्यं नैवाहं ब्रूयां वनं प्रापित इत्येव तर्हि ब्रूहितत्राह ॥ इदं सत्यमपि अप्रियमेव ॥ अतः कथं ब्रूयां ॥ सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियमिति स्मृतेः ॥ तस्मात्तव मातरं प्रति वक्तुं योग्यस्योत्तरस्याभावाद् अहं न गमिष्यामीति

दृष्टं तद्वै त्वयारामयादृशं त्वत्प्रवासने ॥ प्रजानां संकुलं वृत्तं त्वच्छोककृतां चेतसां ॥ ४३ ॥ आर्तनादाहियः पौरैरुन्मुक्तस्त्वत्प्रवासने ॥ सरथं मां निशाम्यैव कुर्युः शतगुणं ततः ॥ ४४ ॥ अहं किंचापि वक्ष्यामि देवीं तव सुतो मया ॥ नीतोऽसौ मा तुलकुलं संतापं मा कृथा इति ॥ ४५ ॥ असत्यमपि नैवाहं ब्रूयां वचनमीदृशं ॥ कथमप्रियमेवाहं ब्रूयां सत्यमिदं वचः ॥ ४६ ॥ मम तावन्नियोगस्यास्त्वद्वंधुजनवाहिनः ॥ कथं रथं त्वया हीनं प्रवाह्यंति हयोत्तमाः ॥ ४७ ॥ तन्न शक्ष्याम्यहं गंतुमयोध्यां त्वदृतेनघ ॥ वनवासानुयानाय मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४८ ॥ यदि मे याचमानस्य त्यागमेव करिष्यसि ॥ सरथोऽग्निं प्रवेक्ष्यामित्यक्तमात्र इह त्वया ॥ ४९ ॥ भविष्यंति वने यानितपो विघ्नकराणि त ॥ रथे न प्रतिवाधिष्ये तानि सर्वाणि राघव ॥ ५० ॥

भावः ॥ एतदेव ध्वनयन् वक्ष्यति ॥ तन्न शक्ष्याम्यहं गंतुमिति ॥ यत्तु कतकेनासत्यमपि मा तुलकुलगमनं वक्ष्यामि न तु सत्यमपि वनगमनमप्रियत्वादित्युक्तं तत्तु तन्न शक्ष्यामीत्यादिनोक्तवचसां नगरगमनाभावप्रतिपादकत्वस्यैव लाभाच्चित्यं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ रथोपि नेतुमशक्य इत्यनुपपत्त्यंतरमाह ॥ ममेति ॥ एतेऽश्वामनियोगस्थाः मत्प्रेरणमात्राधीनाः मत्प्रेरणया त्वद्वंधुजनवहनशीला एव न त्वन्यवहनशीलानां पित्वद्वंधुरहितरथवहनशीलाः ॥ अतस्त्वया हीनं रथमेते कथं प्रवाह्यंति न कथमपि वहंति अतो रथनयनं दुःशक्यमिति भावः ॥ ४७ ॥ उपसंहरति तन्नेति ॥ ४८ ॥ त्यक्तमात्रे त्यागलक्षण एव ॥ ४९ ॥ भविष्यंति संभावितानि रथेन साधनेनाहमेव रथी भूत्वा प्रतिवाधिष्ये ॥ ५० ॥